

UNELE ASPECTE, PÎNĂ ACUM NĒCUNOSCUȚE, ALE SCLAVAJULUI LA TOMIS

În lumina unei inscripții inedite

DE

IORGU STOIAN

Problema sclavajului în cetățile grecești de pe teritoriul patriei noastre, ca de altfel a sclavajului în general, în această regiune, am putea spune, fără să ne înșelăm, că n-a preocupat de loc istoriografia burgheză. Ici-colo, cîte o mențiune sporadică, în legătură cu vreo pomenire expresă a vreunui sclav sau a unui nume de rezonanță servilă¹. Tomisul — singurul care ne va reține atenția în studiul nostru — nu face nici el excepție, deși aici documentele — destul de numeroase — sileau, ca să spunem așa, măcar pentru o anumită epocă, la o luare de poziție în această privință.

Din păcate, chiar după revoluția culturală, dacă în alte probleme s-au adus contribuții importante, în urma reconsiderării lor în lumina materialismului istoric, în problema sclavajului — totuși problemă centrală a acestor cetăți — s-a făcut încă prea puțin. Cîteva pătrunzătoare observații generale și pe baza cîtorva documente, nefolosite pînă acum din acest punct de vedere, ale istoriografiei sovietice², la care sînt de adăugat, de curînd, unele observații cu totul generale și nu întotdeauna la adăpost de obiecțiuni³, cam la aceasta se reduce, după știința noastră, literatura problemei.

Este adevărat că problema nu este de loc ușoară. Izvoarele, în general nu prea numeroase în acest domeniu, aci sînt încă mai sărace, iar cele existente nu întotdeauna sînt suficient de explicite. Un motiv în plus ca ele să fie supuse unei atente identificări, cercetări și valorificări. Căci ele există, este adevărat într-o măsură inegală, după cetăți și epoci. Astfel, ca să ne referim la Tomis, sclavajul, neatestat pînă acum direct pentru epoca autonomiei, este

¹ *Exempli gratia*, V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 93.

² T. V. Blavatskaia, *Orașele vest-pontice în sec. VII-I î.e.n.* (în rusă), Moscova, 1952, passim și, în special, p. 119 și urm. (cf. SCIV, IV, 3—4, 1953, p. 692); T. D. Zlatkovskaia, *Moesia în sec. I—II e.n.* (în rusă), Moscova 1951, passim.

³ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, 1958, p. 74 și urm. (passim).

destul de copios menționat în epoca romană timpurie, de altfel — cum se știe — epoca de maximă înflorire a sclavajului antic. De aceea, primul lucru ce trebuie făcut în această privință este depistarea și valorificarea documentelor,

operație nu totdeauna ușoară, dar absolut necesară. Căci sînt documente care, fără a pomeni expres de sclavi, presupun, prin elementele lor, existența acestora¹.

¹ De pildă, inscripțiile pomenind lupte de gladiatori, foarte numeroase la Tomis (în ultimă analiză, L. Robert, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, 1940, p. 101 și urm.).

Este ceea ce am făcut în primul rînd într-un studiu mai larg asupra acestei probleme¹. Căci, în prezentarea de față, intenționăm să cercetăm numai unele aspecte, necunoscute pînă acum, ale sclavajului tomitan, în lumina unei inscripții latine, rămasă pînă acum inedită, deși, așa cum sperăm că se va vedea, este de cel mai mare interes.

Este vorba de partea inferioară a unei mari stele funerare de calcar, spartă în trei bucăți, de mărimi inegale, dar imbinîndu-se perfect. Vătămată, în măsură inegală, pe latura stîngă, ea are pe margini un chenar simplu (pare-se intact pe latura dreaptă), în care se află încadrat sfîrșitul inscripției amintite. Cît de mare va fi fost partea superioară a stelei și cît s-a pierdut din textul inscripției este greu de spus, după cum este greu de știut dacă ea va fi avut — ceea ce este foarte posibil — în partea superioară lipsă vreun relief obișnuit pe astfel de monumente.

Înălțimea totală a fragmentului păstrat este de 0,985 m (numai a cîmpului inscripției este de 0,60 m), lățimea de 0,70 m, grosimea 0,165 m. Înălțimea literelor, destul de elegante, dar vîdînd clar o epocă tîrzie, variază între 0,024 și 0,027 m.

După indicațiile sumare păstrate în arhiva Muzeului Regional Constanța, monumentul a fost descoperit întîmplător, ca multe altele, la Constanța, la punctul numit «al Pescarilor», către Mamaia, și se găsește astăzi în amintitul muzeu (inv. nr.69).

Deși nu lipsită de forme lingvistice aberante față de uzul clasic, lectura textului păstrat nu întîmpină în general dificultăți prea mari. Ceea ce nu este cazul cu restituirea textului integral al inscripției, chiar în partea păstrată, se pare și din cauza pretențiilor poetice ale lapidului. Ne vom mulțumi deci a transcrie în general numai ceea ce este clar pe piatră, completînd numai acolo unde nu poate exista nici o îndoială.

.....
 .....ius idque que
 .....Cla]udius nomine
 .....entem posuerunt paren-
 tes praeno(?)]men Aurel(ius) nomenque
 .....habebat ueteranus quidem
 .....i]ncertus octiens sic decies
 .....eos (?)] fata rapuerunt tenebris
 .....et sine liberos alumnos
 her]edes remisi et modo post
 ..]dum reddo meae uitis rationem
 n]unc opto ut hic lapes aeterna
 m] sedem quiescat et (?) me saluum.
 Pius et heres Hermes patrono titu-
 lum posuit honorandum sepulcro.

Ceea ce în traducere romînească ar suna (evident, numai pentru partea mai bine păstrată, adică de la sfîrșit):

¹ *Contribuții epigrafice la problema sclavajului la Tomis* (gata de tipar).

« — — — soarta mi i-a răpit, [iar eu rămînînd singur] și fără copii, am lăsat moștenitori pe cei crescuți [de mine] ; și, curînd după aceea, am dat socoteală pentru viața mea. [Iar] acum doresc ca această piatră să-mi facă liniștită locuința veșnică și pe mine nevătămat (sau mîntuit (?)). În semn de pietate (filială) și ca moștenitor, a pus inscripție onorifică pentru mormînt Hermes patronului său ».

În ciuda părților mutilate și, ca urmare, a dificultăților de amănunt, sensul general al inscripției ni se pare destul de clar : un personaj cu o stare materială și socială desigur remarcabilă — al cărui nume nu sîntem siguri dacă este de căutat într-unul din numele (Claudius și Aurelius) păstrate pe piatră — pierzîndu-și copilul sau, poate, copiii săi proprii și rămînînd astfel fără urmași, și-a declarat ca moștenitori cu puțin înainte de a muri pe cei crescuți — în text *alumnos*. Căci, deși dedicația este făcută numai de unul din acești beneficiari, pe numele său Hermes, nu avem nici un motiv să credem că forma expresă de plural — *alumnos heredes* — n-ar corespunde unei realități.

Dar, indiferent de aceste chestiuni de amănunt, inscripția noastră, chiar așa mutilată cum ni s-a păstrat, ridică o serie de probleme extrem de interesante, de natură social-economică, într-o vreme ce rămîne de precizat.

Din păcate, elemente de datare precise lipsesc în documentul nostru. Ne rămîn deci datele furnizate de critica externă — altfel zis, scrierea și limba întrebuițată — și, eventual, internă.

Mai întîi scrierea. Deși, mai ales în epigrafia latină, ea este un criteriu foarte delicat de mînuit pentru datare, totuși, în cazul nostru, unele indicii, ca : tendința evident spre cursiv, forma unor litere (în special Q,R) etc., ne duc într-o vreme relativ tîrzie, am zice chiar, mai precis, cel puțin în sec. IV e.n. Inscripția noastră ar fi deci cel puțin contemporană, de nu cumva mai tîrzie, cu o cunoscută inscripție constantiniană găsită la Tropaeum Traiani¹. Fenomenele lingvistice nu se opun nici ele acestei datări. Căci, trecînd peste unele turnuri sintactice, semn mai ales al preocupărilor sau al reminiscentelor poetice (*rapuerunt tenebris* etc.), confuziile de cazuri (*sine* cu *acuz.*, în *sine liberos*², poate un genitiv în *-is* la un substantiv de declinarea I: *meae uitis*³); *remisi* = *reliqui*⁴; *lapes* = *lapis*⁵; *sic*, cu valoare de *siue*⁶, mai puțin probabil o abrevi-

¹ Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 1900, p. 56, 57, cu fotografia de la p. 59.

² Cf. Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik. Laut- und Formenlehre, Syntax und Stilistik*, in fünfter Auflage, völlig neubearbeitet von Manu Leumann und Joh. Bapt. Hofmann, München, 1928, p. 530 [Syntax]. — Cf. și H. Dessau, ILS, nr. 7296, 7518. Pentru alte prep., obișnuit cu abl., întrebuițate în inscripții cu *acuz.*, a se vedea H. Dessau, *op. cit.*, III, 2, *Indices*, p. 865—866.

³ Cf. H. Dessau, ILS, p. 842: gen. sing. decl. I în *-es*, desigur sub influența declinării grecești. — Pentru confuzia *e-i* în declinare, *ibidem*, p. 813. De nu cumva este vorba de o confuzie cu *vitis* «vie».

⁴ Cf. G. Rohlf, *Sermo vulgaris Latinus, Vulgärlateinisches Lesebuch*, Halle-Saale, 1951, p. 5, nr. 17.

⁵ Cu înțeles de monument (?). Cf. Fr. Buecheler, *Carmina Latina epigraphica*, Leipzig, 1895—1897, nr. 1152, 1153, 1192, 1471, 1472, 1473, 1474, 1475 și, în general, A. Meillet-A. Ernout, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, ed. I, 1932, p. 496. Pentru *pius*, cf. Buecheler, *op. cit.*, nr. 1008, 1009, 1036; Meillet-Ernout, *op. cit.*, p. 736.

⁶ Cf. Meillet-Ernout, *op. cit.*, p. 895. Pentru *octiens*, alături de *decies*, A. Ernout, *Morphologie historique du latin*, ed. 1927, p. 176.

ație, chiar dacă sînt mai vechi, sînt cu atît mai frecvente în această epocă tîrzie. Aceasta ca să nu mai vorbim de prezența unui Aurelius, des întîlnit, mai ales începînd cu sec. al III-lea.

Pentru această epocă tîrzie, ni se pare însă că pledează și conținutul inscripției și, în special, referirea, într-un context ce rămîne de precizat, la ceea ce documentele — foarte numeroase și variate — numesc *alumni*¹. Este, de altfel, după părerea noastră, interesul cel mai mare al inscripției de care ne ocupăm. Se cade deci a ne opri ceva mai mult asupra acestei probleme.

Începem, cum se cuvine, cu precizarea termenului, mai ales că în această privință mai subsistă divergențe, ca să nu spunem confuzii. Aceasta, evident, din cauza sensurilor multiple ale cuvîntului, în funcție de contextul lingvistic, dar mai ales istoric, în care apare. Sensurile fundamentale sînt însă două. «*Alumni*, uzul voiește să fie numiți aceia, pe care îi hrănești sau îi crești, ori aceia care hrănesc» — *alumnos consuetudo quos alas uel educes uel eos qui alunt dici uult* — grăiește un document antic².

Evident că în textul nostru nu poate fi vorba decît de primul sens; adică de *cei crescuți*, care, cel puțin în inscripții, pare a fi cel mai frecvent.

Cu aceasta însă, problema este de-abia pusă. Căci crescuți, într-o familie de cetățeni, puteau fi mai mulți. Crescuți erau, se înțelege, în primul rînd, propriii și legitimei copii ai unei familii de cetățeni, uniți printr-o legiuită căsătorie. Acesta este sensul cuvîntului, mai ales în versuri, de pildă la Vergilius, așa cum subliniază cunoscutul său comentator Servius³.

Dar, într-o casă romană, copiii legitimi nu erau singurii copii crescuți. Am putea spune chiar că uneori nu erau nici chiar cei mai numeroși. Este știut doar că orice casă romană cuprindea, după starea materială, un număr mai mare sau mai mic de sclavi, proveniți — este drept — într-o vreme măcar,

¹ În afară de diverse *corpora* — epigrafice, numismatice etc. — de reținut, din bogata bibliografie, în special: H. Wallon, *Histoire de l'esclavage dans l'antiquité*, IIe éd., 1879, II, p. 19—20; III, p. 410—413; G. Glotz — G. Humbert, în *Daremberg-Saglio*, II, 1, 1892, p. 930 și urm., s. v. *expositio*; Mau, PW, RE, I, 1894, col. 1706, s. v. *alumnus* (ὁπαιτός); E. de Ruggiero, *Dizionario epigrafico*, Roma, 1895, I, s. v. *alumnus*; *Thesaurus linguae Latinae*, I Leipzig, 1900, col. 1793—1797; Paul Allard, *Les esclaves chrétiens depuis les premiers temps de l'église jusqu'à la fin de la domination romaine en Occident*, 3e éd, 1900, p. 355 și urm.; H. Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie et de liturgie*, I, 1, 1907, col. 1288—1306; E. Weiss, PW, RE, XI, 1922, col. 463—472, cu adaosul lui W. Kroll, col. 471—472, s. v. *Kinderaussetzung*; Stéphane Gsell, *Esclaves ruraux dans l'Afrique romaine*, în *Mélanges Gustave Glotz*, I, 1932, p. 398; W. L. Westermann, *Sklaverei*, în PW, RE, Suppl. VI, 1935, col. 996—997; cf. și, de același, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia, 1955, p. 30, cu nota 39; A. Cameron, *ὁπαιτός and related terms in the inscriptions of Asia Minor*, în *Anatolian Studies presented to W. H. Buckler*, edited by W. M. Calder-J. Keil (Publications of the University of Manchester, no CCLXV), Manchester, 1939 (toate inscripțiile din epoca romană: n-am văzut-o; cf. L. Robert, *Bull. épigr.*, 1939, 35; 1946—1947, 37; *Hellenica*, VII, 1949, p. 31 cu nota 1; cf. și *Hellenica* VI, 1948, p. 95, nota 2 și p. 96, nota 5; *Année épigr.*, 1941 (1942), p. 43 și urm.); P. Roussel, *Affranchissement et adoption d'enfants à Calymnos*, REA, 6, XLIV, 1942, p. 217—223; Teresa Giulia Nani, *ὁπαιτός*, în *Epigraphica: Rivista italiana di epigrafia*, V—VI, 1943—1944, p. 45—84.

² Nonius, ed. L. Müller, 1888, p. 242, în *Thesaurus linguae Latinae*, vol. I, Leipzig, 1900, col. 1793; cf. A. Cameron, *op. cit.*, care distinge, în inscripțiile din Asia, trei categorii de *alumni*: copii cu părinți hrănitori, copii adoptați, copii de condiție servilă.

³ *Elegit sermonem, quo utrumque (filium et nutritum) significaret, nam 'alumnum' dixit. Ibidem* (referire la Vergilius, *Aen.*, VI, 595).

mai ales din război, în vîrstă adultă, dar destui, mai cu seamă începînd cu vremea imperiului, născuți din alți sclavi ai casei și crescuți în casă. Sînt așa-numiții *uernae* (οἰκογενεῖς), atît de frecvent atestați în documentele literare și epigrafice. De aceea au fost și sînt încă învățați care socotesc că *alumni* (θρεπτοί) — care ne rețin atenția — nu sînt alții decît acei *uernae*, de care vorbeam mai sus. Aceasta este de pildă părerea lui A. Meillet — A. Ernout¹ și A. Dain². Dar nu și a lui L. Robert³ și alții⁴, care, cu mai mult temei, socot că *θρεπτοί*, ca și *alumni*, echivalentul lor latinesc, sînt cu totul altceva și anume nu copii născuți și crescuți în casă, ci copii găsiți și crescuți în casă.

Cu aceasta însă, problema este numai în parte lămurită. Căci, dacă pentru *vernae* situația juridică este foarte clară, în sensul că, indiferent de originea lor și, poate, de o mai mare solicitudine din partea stăpînului, ei nu rămîneau, juridicește vorbind, mai puțin sclavi, ca oricare alții. Textele literare, juridice în special, și epigrafice nu fac, din acest punct de vedere, absolut nici o distincție între *serui* obișnuiți (*empticii*) și *uernae*. Nu la fel stau lucrurile cu *alumni*-i.

Expuși, imediat după naștere, și luați pentru a fi crescuți — cu ce scop vom vedea mai departe — ei rămîneau — ca și amintiții *θρεπτοί* din lumea greacă — într-o situație ambiguă⁵. Pe de o parte, născuți de cele mai multe ori din părinți liberi, ei moșteneau statutul juridic al părinților lor, deci, cel mai adesea, de liberi; pe de altă parte însă, în fapt, ei erau, ca orice sclav, la discreția celui care îi creștea⁶. O arată, de pildă — ca să ne referim numai la epoca imperială — un document, în care copii expuși și crescuți de alții sînt socotiți, fără echivoc, prin voința legiuitorului, sclavi. *Expositi* — scrie documentul amintit⁷ — *nullo numero sunt; serui sunt; hoc legumlatori uisum est*, chiar dacă, în unele cazuri, ei erau bine tratați, așa cum reiese din unele inscripții⁸.

Această situație ambiguă a *alumni*-lor — *θρεπτοί* — reflectată din plin în documente — juridice sau literare — dădea naștere, cum era de așteptat,

¹ *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, ed. I, 1932, p. 34, s. v. *Alo*; ed. IV, 1959, I, p. 23.

² *Les inscriptions inédites du Musée du Louvre*, Paris, 1939, p. 28; cf. și p. 43: «*θρεπτός*... l'équivalent exacte de *verna*... désigne un esclave né dans la maison de son maître». Cf., mai vechi, aceeași părere la A. Calderini, *La manomissione e la condizione dei liberti in Grecia*, Milano, 1908, p. 60, n. 5 — la Nani, *op. cit.*, p. 48.

³ *Loc. cit.*: «*le θρεπτός* est exactement le contraire du *verna*, puisque le terme désigne proprement, à cette époque [epoca romană], un enfant recueilli».

⁴ De pildă, Ramsay, *The cities and bishoprics of Phrygia*, Oxford, 1895 [2 vol.], I, p. 147, n. 37, se pare primul care precizează deosebirea dintre *verna* și *θρεπτός* (= la Nani, *op. cit.*, p. 48).

⁵ Cf. W. L. Westermann, *Sklaverei*, in PW., RE., Supplb. VI, 1935, col. 997.

⁶ Un caz foarte interesant de asimilare a *alumni*-lor cu *serui*, față de care totuși constituie o categorie specială, la Dessau, ILS, 8377 = CIL X, 7454 (Sicilia): *Exemplum codicillorum*. /Haue mihi, domine pater; uale mihi, domine pater! /Cum ad te haec dictarem, infelicis/simum te aestimaui, ut eras cum me/hoc mitteres. Peto ut monumentum/mihi facias dignum iuuentuti meae. /A te peto Eutychianum alumnus/meum manumittas uindictaque/liberes, item Aprilum seruus meum, /qui solus ex ministerio meo superauit. /Scripsit (sic) XV kal. April. Sirmi, /L. Calpurnio Pisone P. Saluio Iuliano cos [= 175 e. n.].

⁷ Seneca, *Controuersiae*, V, 33.

⁸ De ex., IGR, I, p. 181, nr. 531 (Brigetio, Pannonia) D. M. /Epaphro/dito alumno/suo T. S[t]a[til]i[jus] Solo//p. p. leg. I Ad. P. F. /et Postumia/ Flora/ Έπαφρόδιτε ἡρώς / χρηστῇ χαίρει.

la controverse. O dovedește, în termeni foarte clari, între altele, o scrisoare a lui Plinius¹ și răspunsul lui Traian², pe care, din cauza interesului lor deosebit, le reproducem în întregime: *Magna, domine, ad totam provinciam pertinens quaestio est de condicione et alimentis eorum quos uocant θρεπτοῦς. In quo ego auditis constitutionibus principum, quia nihil inueniebam aut proprium aut uniuersale, quod ad Bithynos ferretur, consulendum te existimaui quod obseruari uelles; neque enim putauī posse me in eo quod auctoritatem tuam posceret, exemplis esse contentum. Recitabatur autem apud me edictum quod dicebatur diui Augusti, ad Andaniam pertinens, recitatae et epistulae diui Titi ad eosdem et Achaeos et Domitiani ad Auidium Nigrinum et Armenium Brocchum proconsules, item ad Lacedaemonios. Quae ideo tibi non misi, quia et parum emendata et quaedam non certae fidei uidebantur et quia uera et emendata in scrinis tuis esse credebam.*

Iată și răspunsul lui Traian: *Quaestio ista quae pertinet ad eos, qui liberi nati expositi, deinde sublati a quibusdam et in seruitute educati sunt, saepe tractata est, nec quicquam inuenitur in commentariis eorum principum qui ante me fuerunt, quod ad omnes prouincias sit constitutum. Epistulae sane sunt Domitiani ad Auidium Nigrinum et Armenium Brocchum, quae fortasse debeant obseruari: sed inter eas prouincias de quibus rescripsit non est Bithynia. Et ideo nec adserlionem denegandam iis qui ex eius modi causa in libertatem uindicabuntur pulo, neque ipsam libertatem redimendam pretio alimentorum.*

Sau, în traducere românească³: «Se ridică — scrie Plinius — o mare problemă, stăpîne, care interesează întreaga provincie, aceea privitoare la condițiunea și întreținerea acelor care se numesc aci θρεπτοί. În privința acestora, eu, fiindcă în legile predecesorilor tăi n-am găsit nimica, nici special, nici general, care să se refere la Bithynia, am socotit că trebuie să-ți cer opinia asupra intențiilor tale; căci nu socotesc că-mi este permis să mă conduc după exemple, în ceea ce trebuie hotărît de autoritatea ta. Mi s-a citit un edict, care se spune că este al divului August, privitor la Andania, mi s-au citit și scrisorile divului Vespasian către lacedemonieni și ale divului Titus către aceștia și către achaei, apoi ale lui Domițian către proconsulii Avidius Nigrinus și Armenius Brocchus și de asemenea către lacedemonieni. Nu ți le trimit, fiindcă nu mi se par într-o bună formă și fiindcă unele nu sînt de o autenticitate sigură și, în sfîrșit, fiindcă cele autentice se găsesc, puse la punct, în arhivele tale».

Iată, acum, și răspunsul lui Traian: «Problema aceasta, care privește pe aceia cari s-au născut liberi și au fost lăpădați, apoi ridicați de cineva și crescuți în sclavie, a fost deseori tratată: nu se găsește însă în legile predecesorilor mei nimic, care să se aplice la toate provinciile. E adevărat că există scrisorile lui Domițian către Avidius Nigrinus și Armenius Brocchus, după care s-ar putea cineva orienta, dar între acele provincii, de care ele vorbesc, nu se amintește Bithynia. De aceea, cred că nici nu trebuie refuzată eliberarea

¹ X, 65 (71), ed. Marcel Durry, Plin Le Jeune, t. IV, *Lettres (livre X)*, Panegyrique de Trajan, Paris, Les Belles Lettres, 1947.

² X, 66 (72), *Ibidem*.

³ G. Popa-Lisseanu, *Correspondența lui Plinius cu împăratul Traian*, trad. cu o prefață și un studiu introductiv, Buc., 1920, p. 86—87 (cu unele retușări ale noastre).

acelora a căror libertate este reclamată pe un astfel de temei și nici nu trebuie ca libertatea însăși să fie răscumpărată prin plata întreținerii».

Simplificînd lucrurile, soluția lui Traian pare a se inspira din inalienabilitatea libertății, fără existența unui act juridic corespunzător, ceea ce nu era cazul cu *alumni-i*. Realitatea era însă, pe cît ne dăm seama din documente, mult mai complexă. Căci, deși legiuirea lui Traian pare a se fi menținut neschimbată pînă în secolul al IV-lea, ea nu pare a fi fost prea respectată, așa cum o arată, între altele, un rescript al lui Dioclețian¹, în orice caz ea a avut efecte contrarii celor scontate.

Nu știm dacă la aceasta va fi contribuit, așa cum s-a subliniat de unii cercetători², aplicarea incompletă a intențiilor lui Traian, în sensul extinderii asupra întregului imperiu a instituțiilor alimentare din Italia, ele însele, de altfel, un paliativ, chiar acolo unde s-au aplicat. Fapt este că cei care pînă atunci erau mai mult sau mai puțin dispuși să crească astfel de copii lepădați, nemaivăzînd de acum nici un avantaj în aceasta și nedorind în plus să sufere eventualele rigori ale legii, renunță din ce în ce mai mult la o «binefacere» nerentabilă. Ceea ce nu înseamnă, desigur, o renunțare corespunzătoare a părinților săraci la acest procedeu simplu de a se debarasa de gurile inutile, ci numai o expunere la moarte sigură a copiilor părăsiți, deloc mai puțin numeroși.

Alarmat de această situație, care trebuie să fi luat proporții îngrijorătoare, mai cu seamă o dată cu marea criză a secolului al III-lea³, și nu din cine știe ce îndemnuri de caritate creștină ale lui Lactantius, Constantin este silit de condițiile specifice orînduirii sclavagiste să revină la măsuri mai realiste, chiar dacă, pînă la urmă, și acestea se vor dovedi ineficace.

Este vorba, mai întîi, de măsurile luate în 13 mai 315⁴, de a fi întreținuți pe socoteala statului copiii celor lipsiți de mijloacele necesare de a-i crește. Fondurile respective erau puse la dispoziție, după cum ne informează izvoarele, fie de fisc, fie de casă personală a împăratului. Măsurile, dovedite probabil insuficiente, sînt completate curînd cu altele, fixate în constituția din 18 august 329⁵, prin care se recunoaște, în caz de restituire a copilului, dreptul crescătorului la o despăgubire corespunzătoare, din partea părintelui natural, dar, mai ales, prin constituția din 19 aprilie 331⁶, care anulează pur și simplu dispozițiile lui Traian, în sensul că copilul expus și crescut de altcineva poate fi socotit, după bunul plac al crescătorului, ca sclav sau ca fiu, — *sive servum, sive filium*. Mai mult, cu această ocazie li se refuză părinților naturali orice drept de reclamare a copiilor expuși⁷.

¹ *Cod. Th.*, V, 4, 16. Cf. și PW, RE, XI, col. 469, și Westermann, PW, RE, Suppl. VI, 1935, col. 997.

² P. Allard, *op. cit.*, p. 358.

³ Cf. Kajdan, *An. Rom. Sov., Istorie*, nr. 1, 1954, p. 23.

⁴ *Cod. Th.*, XI, 27, 1 — *ad Ablavium*, I, 11, p. 616.

⁵ *Cod. Th.*, V, 10, 1.

⁶ *Cod. Th.*, V, 9, 1.

⁷ *Cod. Th.*, V, 7. *De expositis* (la Wallon, *Histoire de l'esclavage*, III, p. 411). În schimb, Constantin îngăduie vânzarea copiilor, este drept cu condiția ca aceasta să se facă imediat după naștere (*sanguinolenti*); mai mult, sub rezerva, oricînd, a răscumpărării. Această din urmă clauză este suprimată o vreme de Theodosius, ceea ce practic însemna interzicerea vânzării, motiv pentru care sub Valentinian III se revine la dispozițiile legii lui Constantin, corectată însă în sensul sporirii sumei de răscumpărare cu o cincime față de cheltuielile de întreținere. Sub această din urmă formă o găsim și în codul lui Iustinian.

Dispozițiile lui Constantin sînt confirmate de legislația ulterioară¹, ceea ce arată, pe lîngă ambiguitatea lor, că ele nu erau întotdeauna respectate în această vreme de descompunere tot mai accentuată a relațiilor sclavagiste. Este, probabil, cazul și cu ultima dispoziție, cunoscută nouă, cu privire la această problemă, anume aceea a lui Iustinian (1 nov. 553), potrivit căreia orice copil expus, indiferent de starea lui în momentul expunerii (liber sau sclav), era considerat liber.

Aceasta înseamnă că realitățile care generau astfel de fenomene erau mai puternice decît orice măsură legislativă. Cu alte cuvinte, se aflau în însăși structura societății și a statelor sclavagiste, încurcate în propriile lor contradicții. Căci, așa cum sublinia Karl Marx, «întreaga structură a acestor state se baza pe o anumită limită a numărului populației, ce nu trebuia depășit, căci ar fi pus în primejdie însăși existența civilizației antice. Dar de ce s-au petrecut lucrurile tocmai așa? Pentru că cei vechi nu cunoșteau de fel aplicațiile științelor naturii la producția materială. Ei puteau să-și păstreze civilizația numai căutînd să rămînă într-un număr cît mai mic. În caz contrar, ar fi căzut pradă acelei munci fizice istovitoare, care, pe atunci, putea transforma în sclav pe orice om liber. Insuficienta dezvoltare a forțelor de producție făcea ca cetățenii să depindă de un anumit raport ce nu putea fi nesocotit»².

Așa se explică, între altele, strînsa legătură pe care o face un filozof de talia lui Aristotel între menținerea orînduirii sclavagiste și limitarea moștenitorilor, adică a corpului civic. Iată, între multe altele, un pasaj extrem de caracteristic în această privință : «nu trebuie să se uite, cînd se aduc legi — spune undeva în *Politica* sa marele filozof din Stagira — un punct neglijat de către Phaleas și Platon : anume, cînd se fixează cantitatea averilor, trebuie să se fixeze și numărul copiilor. Dacă numărul copiilor este necorespunzător față de proprietate, va trebui să se înfrîngă legea, în mod necesar și, chiar fără infracțiuni, este primejdie ca atîția cetățeni din înstăriți să devină săraci, căci va fi greu ca aceștia să nu devină revoluționari»³.

De aceea nu este nici o mirare că, o dată cu creșterea inegalității de avere, numărul copiilor lepădați și deveniți eventual *alumni* (θεραπευτοί) n-a făcut decît să crească în așa măsură, încît în epoca elenistică, a cărei literatură este plină de aluzii la acest fenomen, un Poseidippos putea spune : «Chiar un om bogat expune întotdeauna o fată»⁴. Aceasta, ca să nu mai revenim asupra epocii imperiale romane.

Însuși creștinismul, atîta vreme cît, în ciuda predicilor sale despre egalitatea între oameni, menținea neatinse bazele orînduirii sclavagiste, nu a adus nici o schimbare esențială în această privință. Căci, după justa observație a lui Engels, «creștinismul nu a cunoscut decît o singură egalitate a tuturor oamenilor, aceea a păcatului originar, de care sînt loviți toți, în mod egal, și care corespunde în totul caracterului său de religie a sclavilor și a asupri-

¹ Valentinian, L, 2 (374), C., J., VIII, 52. *De infantibus expositis* (la Wallon, *op. cit.*, III, p. 411). Honorius și Theodosius (19 martie 418), în *Cod. Th., De expositis*, V, 2.

² Karl Marx, în K. Marx-Fr. Engels, *Opere*, vol. IX, p. 278 (ed. rusă).

³ Aristotel, *Politica*, II, 4, 3; cf. și II, 3, 6—7; II, 6,13; II, 9,7.

⁴ Cf. R. Cohen, *La Grèce et l'hellénisation du monde antique*, 2e éd., 1939, p. 580.

tilor. Afară de aceasta, el mai cunoaște doar egalitatea celor aleși, care a fost subliniată însă numai la începuturile sale. Urmele de comunism al bunurilor, care se găsesc, de asemenea, la începuturile noii religii, se explică mai mult prin solidaritatea celor năpăstuiți, decît prin concepții reale de egalitate. Foarte curînd, consolidarea antagonismului dintre cler și laici a pus capăt acestui început de egalitate creștină¹.

Subsistă, totuși, o întrebare tulburătoare: cum se face că, în timp ce unii caută să se debaraseze de progenitura lor, alții se grăbesc să-i culegă și să-i crească? Nu cumvă, în felul acesta, limitarea cetățenilor era o iluzie?

Contradicția este evidentă, dar ea se află, așa cum am văzut, în însuși sistemul sclavagist. Aceasta, ca să nu mai vorbim de faptul că nu toți copiii expuși erau culeși și crescuți. Cea mai mare parte a lor rămînea pradă animalelor sau foamei. Dar chiar cei care scăpau din «mila» vreunui binevoitor, chiar dacă teoretic păstrau calitatea de ingenui și o ipotetică posibilitate de răscumpărare, nu deveneau mai puțin sclavi, întrebuințați, de cele mai multe ori, mai ales fetele, la cele mai grele și rușinoase îndeletniciri². Mai mult, pentru multe familii era mai convenabilă creșterea unor astfel de copii și, uneori, ca în cazul nostru, a înfierii lor, decît a propriilor progenituri, din cauza obligațiilor concrete legate de situația lor, de preferat, pentru unii, ipoteticelor afecțiuni filiale naturale. Ceea ce, în treacăt fie zis, nu era, cu toată frecvența relativă a cazurilor, chiar așa de general. Căci este evident că masa celor rămași în situația de simpli sclavi nu aveau cum și de ce să-și manifeste în vreun fel, eventual epigrafic, situația lor.

În sfîrșit, o ultimă observație. Deși nu știm să se fi făcut o statistică, după epoci și regiuni, a acestor *alumni*, se pare totuși că, cel puțin în epoca imperială romană, numărul lor crește o dată cu adîncirea crizei generale a sclavagismului³. Așa s-ar explica, poate, și frecvența, sub imperiul tîrziu, a textelor legislative reglementînd situația lor.

Aceasta coincide, de altfel, așa cum am văzut, și cu data inscripției noastre, care nu poate fi mai nouă de secolul al IV-lea e.n., adică, în lumina și a considerațiilor juridice, după epoca constantiniană.

Căci nu încape nici o îndoială că *alumni*-i din documentul nostru sînt copiii găsiți, de care ne-am ocupat mai înainte și care au fost crescuți la început ca sclavi, pentru ca apoi, în lipsă de copii legitimi (*sine liberis*), ei să fie declarați moștenitori, evident, după ce în prealabil au fost eliberați. Această situație juridică a *alumni*-lor tomitani este arătată de specificarea clară a raporturilor dintre Hermes — fără îndoială unul dintre acești *alumni* — care a ridicat monumentul funerar, și cel onorat prin acest monument și

¹ Fr. Engels, *Domnul Eugen Dühring revoluționează știința (Anti-Dühring)*, ed. P.C.R., 1946, p. 169 și urm. Cf. și *Anti-Dühring, M. E. Dühring bouleverse la science*, Paris, Ed. Sociales, 1950, p. 136, împreună cu nota de la p. 374 (Egalité, Justice).

² Paul Allard, *op. cit.*, p. 358 și urm.

³ Cf. Kajdan, *loc. cit.*; W. L. Westermann, PW, RE, Suppl. VI, col. 996—997. La bibliografia din nota 12, adaugă: A. Mócsy, *Die Entwicklung der Sklavenwirtschaft in Pannonien zur Zeit des Prinzipates*, în *Acta antiqua Acad. scientiarum Hungaricae*, IV, fasc. 1—4, 1956, p. 221—250.

totodată care l-a crescut, numit în mod expres *patronus* (*Pius et heres Hermes patrono titulum posuit*).

Și ca el — sau ei — vor fi fost și alții, deși documentarea noastră aci este încă săracă, de altfel ca pentru întreaga regiune mai apropiată. Totuși ea nu lipsește cu totul; mai mult, documente mai noi sau mai vechi, cercetate cu atenție, pot aduce oricând lumini noi în această privință. Este, poate — ca să ne referim tot numai la epoca imperială¹ — de pildă, cazul, chiar la Tomis, cu menționarea într-un fragment de inscripție a unui [τρ]όφιμο[ς]², și, desigur, cu inscripția latinească, din Noviodunum, încă inedită³, unde se citește clar, nu mai puțin de trei ori, termenul de *alumnus*. Și — ceea ce este încă mai interesant — el se găsește într-un context care poate explica unele din obscuritățile, din cauza stării de conservare, a textului nostru. Ne referim la termenul *ueteranus*, care socotim că nu desemnează categoria bine cunoscută de sclavi experimentați⁴, ci obișnuitul termen militar. Ceea ce nu trebuie să ne surprindă, dată fiind frecvența, cel puțin în regiunile de graniță, a *alumni*-lor în lumea militară, cum o arată, de pildă, documentele din Pannonia.⁵

Fenomenul, deși în alt context și cu altă semnificație, nu lipsește cu totul nici în Dacia. Ne referim la binecunoscutele inscripții din Sarmizegetusa⁶, trei la număr, în care se pomenesc, în două inscripții diferite⁷, un *Val(erius)* [*T*]hreptus, după toate indiciile una și aceeași persoană, și o *Vitia Threple*, în cea de a treia inscripție⁸. La aceste documente din Dacia, privind problema noastră, de adăugat poate una din tablele cerate de la Alburnus Maior⁹, dacă prin *sportellaria*, care însoțește numele *Passia* al slavei, este să înțelegem, împreună cu Egon Weiss și alți învățați, un copil găsit și crescut, deci o *alumna*¹⁰.

Toate aceste documente arată, fără putință de tăgadă, că și în așezările de la Dunărea de Jos, dintre care n-a lipsit cetatea greacă Tomis, ca și în restul imperiului roman, procesul de descompunere a orînduirii sclavagiste a dus, într-o măsură mai mare sau mai mică, la aceleași fenomene, din care n-a lipsit expunerea, de către cei săraci, a copiilor lor, cu consecințele care decurg din această situație.

¹ Pentru o epocă mai timpurie (sec. II î.e.n.), a se vedea un 'Αθαναγόρας / Καλ[ι]ά[ι]δα / θρεπτός, în Chersonesul tauric (Latyschew, IOSPE, I², 1916, p. 537, nr. 709. — Cf., de asemenea, cazul lui Saumacos (SIG II³, nr. 709).

² AEM, XI, 1887, p. 55, nr. 91.

³ De a cărei publicare se ocupă descoperitorul ei, B. Mitrea.

⁴ Cf. W. L. Westermann, *loc. cit.*, col. 1012.

⁵ A. Mócsy, *loc. cit.*, p. 237.

⁶ Acum, la D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, 1957, p. 245, nr. 20 (= CIL III 7912) și p. 247—248, nr. 29 (= CIL III 1425) și nr. 30 (= CIL III, 1426).

⁷ CIL III, 1425 și 1426.

⁸ CIL III, 7912. Contradicția de la D. Tudor, *op. cit.*, p. 197, care, după ce în text, la nr. 29—30 și 31, dă greșit θρεπτός, respectiv θρεπτή = *uerna*, la nr. 4 observă corect că « termenul (θρεπτός) are corespondent pe *alumnus* și indică pe copiii găsiți și crescuți ca sclavi » — este, desigur, o inadvertență.

⁹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 266—267, nr. 119 (= CIL III, p. 936 și 2215, nr. VI), cu bibliografia esențială.

¹⁰ Cf. D. Tudor, *op. cit.*, p. 161, cu n. 1, unde se dă bibliografia problemei și discuțiile mai importante ridicate de interpretarea termenului *sportellaria*.

НЕКОТОРЫЕ НЕ ИЗВЕСТНЫЕ ДО СИХ ПОР ФОРМЫ РАБСТВА В ТОМИСЕ

РЕЗЮМЕ

Данная надпись, которую по письму, языку и некоторым внутренним элементам можно отнести к IV веку н.э., ясно доказывает (как нам известно, впервые), что в Дунайском устье и Дакии существовала категория *alumni*, *θρεπτοί*, выросшие рабами дети, категория, распространенная в течение всей древней истории, но постоянно с другим значением.

Значит, в этих районах, как и в других частях Римской империи (Азия, Африка, Паннония и т.д.) процессу разложения рабовладельческого строя были характерны в большей или меньшей мере те же явления; среди них числится и то, что бедные покидали своих детей, а это приводило ко всем вытекающим отсюда следствиям.

QUELQUES ASPECTS INÉDITS DE L'ESCLAVAGE À TOMIS

RÉSUMÉ

La présente inscription appartient — d'après l'écriture, la langue et quelques éléments internes — au IVe siècle de notre ère. De l'avis de l'auteur, c'est pour la première fois qu'elle atteste d'une façon expresse, dans la région du Bas-Danube et en Dacie, la catégorie, si répandue pendant toute la durée de l'antiquité — mais toujours avec une autre signification — des *alumni* (*θρεπτοί*), c'est-à-dire des enfants trouvés et élevés comme esclaves.

Cela veut dire que dans ces contrées, comme d'ailleurs partout dans l'Empire romain (Asie, Afrique, Pannonie etc.), le processus de la décomposition du régime esclavagiste a abouti plus ou moins aux mêmes phénomènes, parmi lesquels il faut noter l'abandon des enfants par les familles pauvres, avec toutes les conséquences résultant de cette situation.
